

Pelle Zita ~ 2014. június

Témavezető: Marosi Bálint DLA

0.

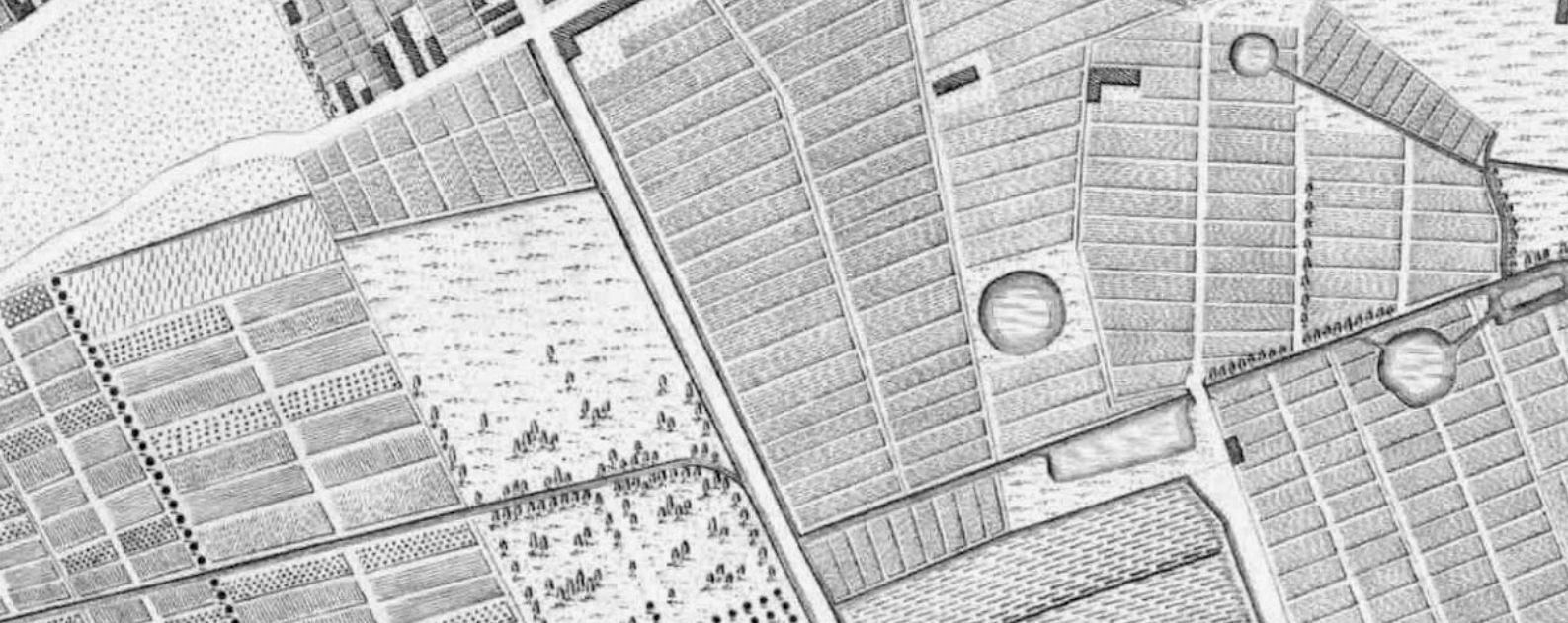
Az egymás melletti részek kölcsönhatásra lépése elkerülhetetlen törvényszerűség, természetes kényszer: olyan oda-vissza folyamat, amely kétirányúságában benne rejlik a kiegyenlítés lehetősége. Helyekben, építészeti gesztusokban is megnyilvánuló természetes kényszerekkel, az ebben rejlő jótékony kettősséggel foglalkozom. Ott, ahol álmok helyett gyakran kell kompromisszumok pályájára lépni, érdemes természetes jelenséggént elfogadni a megelőzőre épülés szükségét. Folytatni. Meglátni a lehetőséget abban, amikor valami nem sterilen új körülmények, hanem a meglévővel való együttélésben, önfegyelemre intő kompromisszumok között születik – és megelégedni ennyivel. Elhinni, hogy arányos eredményre jutni épp itt épp így lehet. Türelemmel lenni és megvárni, hogy a gyorsan folyó események között láthatóvá váljon, ami tartósan is helyénvaló.

KÉRDÉS

VÁLTOZÁS KÉPESSÉGE. MESTERSÉG ÉS TERMÉSZET. VÁROSBAN TERMÉSZET?

A város tömegben formálódó, látható anyagi része nagy tehetetlenséggel bír: tartós változásához időre van szükség. A folytonos változásban egy-egy elem, részlet addig él, amíg változásra képes. Amint nem tud tovább új igényekhez és körülményekhez alkalmazkodni, új szándékok felülírják, megszűnik létezni, eltűnik. Az életképesség a változás képességében rejlik. Lehetséges-e tetten érni egy műviségétől fojtott mesterséges képződményben, a városban az építészet másik, életerős, változni képes természetes rétegét?

Sok múlik az alkalmazkodás képességén. Az alkalmazkodás a kölcsönhatások egyik legszebbik változata. A város az egymásmellettség, a szomszédság koncentrációja. Lehetséges-e, hogy egy mesterségesen létrehozott városi hely vagy épület a folytonosan megújuló környezethez való alkalmazkodásában a természet részévé válhat? Ebben a megközelítésben természetes és mesterséges elem nem aszerint válik el egymástól, hogy ember hozza-e létre vagy sem, inkább azért, hogy amit létrehozott, változó közege szempontjából tartósan befogadható, folytatható, életben tartható tud-e maradni. Az előbbi megkülönböztetésben az ember mindig kívül marad a természetben, az utóbbiban viszont a részévé válhat – még a városban is.

1.

MÓDSZER

Mivel a kutatás témája a város élő rétegeire irányul, a kutatás módszerének ~ mint jelenben élő folyamatnak ~ megválasztása lényeges kérdés. Közelítési módszerem a sétálás. A séta az élő, az emberi életütem tempója, befogadó állapot, amelyben mindenre nyitottá lehet válni, ugyanakkor életbe lép az önszabályozás mechanizmusa is: a figyelem annyi tényezőt enged be, amennyit feldolgozni is képes, nem többet, nem kevesebbet. Ebben utolérhető a jelenlétnek az a minősége, amely koncentráltságában maximumra törekszik, mégis feldolgozható, hatékony marad. A sétálás tere nem szűkös attól, hogy lemond a távoli, különböző médiumokon keresztül megismerhető építészeti példákról; a közvetlen érintkezésben rejlő megtapasztalás éppen a tágasság és az otthonosság örömét hordozza magában.

LÉPÉSEK

Budapest elsődleges kapcsolódási szála a természethez a Duna. Város és természet, változás és állandóság, változékonyság és tartósság témapárokban Pest és a Duna viszonya jó alapvonal. A város történetében, különösen az elmúlt kétszáz évben a dunai vizekhez való hozzáállás korszakok sorainak volt alárendeltje. Ennek a folytonos változásnak épp csak egyik stádiuma a jelen: a korábbiak következménye, a későbbiek előzménye. Ebbe a folyamatosságba kapcsolódom bele úgy, hogy első lépésként térképészeti vizsgálatok során felrajzoltam az egykori természetes és mesterséges Duna-medreket, második lépésként egy-egy valaha volt Duna-szakaszt bejártam, az ott észlelt jelenségeket megörökítettem, harmadik lépésként pedig egy időközben kijelölt szempont szerint összefüggésbe rendeztem őket. Ez a rendezőelv nem konkrét helyek egymásmellettségéből, hanem a rendszerezésnek tágabb értelmezést megengedve vízformák eltérő léptékeiből adódik.

Tartós és illékony körülmények egymásmellettségében negyedik, jövőbe mutató lépés lehetne a jövőbeni változások lehetőségeinek kutatása. Abban a kérdésben, hogy létezik-e természetes város, további kiindulási pontot jelenthetne, hogy épp a változás folyamatát fogadjuk el természetesnek. Ez alapján konkrétumokban is megtervezett, előre elrendelt jövőképek irányában nehezen, természetes törvényszerűségek megállapítása felé viszont nagyobb bizalommal tennék további lépéseket.

A VÍZ

VÍZFORMÁK: FOLYÓ ÉS VÁROS EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

A települések helyválasztását és létét ősidők óta a folyók határozták meg. A városok növekedésével eleinte kiszorult, majd teljesen megszűnt a városközeli földművelés és állattartás. Ezzel párhuzamosan a sűrűsödő városok természetes vízfolyásai feleslegessé váltak, a korábban hálás jelenlét egyre több problémát okozott. Szabályozásokkal, gátakkal, telítésekkel a városok természettel való kapcsolatai fokozatosan halványultak, rálépve ezzel a kiegyenlítetlenség útjára.

„A folyóvizeket általában nyugalmukban észleljük, roppant munkájuk, amelyet a szilárdság alakításában végeznek, szinte láthatatlanok. Felülről és minden oldalról hatnak a szilárd földformákra a szelek és a vizek... Széthasítás, fölbomlás, lehordás, leülepedés a következmény, és ezekből alakul a formák áttekinthetetlen sokfélesége, melyeknél nem gondolunk már eredendő összefüggésükre a vízzel, amikor a táj körvonalaiban és domborulataiban látjuk viszont őket. Mégis méltán nevezhetők vízfornaknak, mivel a víz az, ami egyik helyen elvesz, egy másik helyen leülepedít, esztétikai értelemben is kiegyenlítően hat. Ahol elvesz, gyors és sebes, rést nyit, felbont, az ilyen tevékenység eredményei a megtört vonalak. Ahol hordalékát leülepedíti, lassú, ezeken a helyeken lágy formák, átmenetek, közvetítések alakulnak ki... A víz munkájának irányulása valamennyi formáján keresztül a kiegyenlítés.”

(Friedrich Ratzel – A víz a tájban – Térpoétika – A Helikon folyóirat különszáma 2010)

Budapest nem csak domborzatát és fekvését köszönheti a Dunának, de városszerkezetének alakulása is jelentős részben a Duna következménye. Ma ennek már kevés közvetlenül észlelhető nyoma van, mert egykori medervonalai feltöltések eredményeképp a felszínről eltűntek. Ott, ahol egyszer a Duna folyt, ma a városi élet zajlik. A folyó nyomokban, szinte titokban meglévő lenyomatai mégis hitelesen példázzák láthatatlan kölcsönhatások és tartós örökségek leképeződéseit. Eddigi kutatásom során topografikus, térképészeti és történeti ismeretek párhuzamában ezeket a csendes megnyilvánulásokat, eltűnt, ma is élő, valamint újjakkal kiegészülő jelenségek sorozatait kerestem.

VÍZRAJZ: DUNA ÉS PEST, NÉHÁNY VONAL ÉS FELÜLET MENTÉN

A Pesti-síkság domborzatát az itt lelassuló Duna hordalékának köszönheti. Ezen a hordalékkupacon megmaradt árok, a Rákos-árok a Duna egyik mellékága volt, de rajta kívül több nyomvonalon, mesterségesen létrehozott medrekben is természetes, Dunából elterelt víz folyt. Az első mesterséges Duna-ág, a Fossa Magna a mai Kiskörút ívén a XII. századtól körülbelül 1700-ig a pesti várfalat védte, a városközpontba bevezető úton, a mai Király utcán pedig a XVIII. században a Rákos-árokra leágazó, városi tavakat tápláló csatorna folyt. A Rákos-árok és a Rákos-patak között, észak-nyugati uralkodó szélirányban kialakult homokdűnék völgyében apró ágak, tavak mocsárvidéke volt. Ez a gazdag világ Pest növekedésével párhuzamosan városi parkká idomult, amely Pest ma is legjelentősebb zöldterülete, a Városliget. Talán észak-nyugati irányultsága sem véletlen. A Rákos-árkon való átkelést szolgálta a Kerepesi-rév, amely mai Blaha Lujza tér környékén tóvidéket jelentett, a mai Rákóczi út mentén a révtől a várofalig egyenes csatornavonal húzódott. A városiasodás új szempontjai okán feltöltődő vízfolyásokat még sokáig őrizték utcanevek, de idővel ezek is kikoptak az emlékezetből: az Oktogon mögötti Rákosárok utca Csengery utcává, az Iparművészeti Múzeum melletti Rákos utca pedig Hőgyes Endre utcává keresztelődött át. Az árkok feltöltése a folyóvizektől való elfordulás finomabbik formája volt ahhoz képest, hogy az 1838-as jeges árvízét követően az egész Pesti belvárost átlagosan másfél méterrel feltöltötték, hogy a Duna későbbi áradásaival járó károkat a város megelőzze. Ehhez 1,4 millió m³ földet használtak fel, már csak egy-egy ponton mutatkozik meg az egykori természetes talajszint. Ilyen a Szerb utcában a szerb templomkert, a Blaha Lujza tér melletti Szent-Rókus kápolna bejárata és a Százéves étterem a Március 15. tér sarkán. Egy-egy korábban magasabban fekvő terület a feltöltések eredményeképp környezetével egy magasságba került: ma nehezen belátható, hogy a Szent-István Bazilika miért épp ott áll, ahol. Ugyanezen a helyen elődje, egy kisebb templom természetes magaslatra épült, a jeges árvíz idején pedig a kiemelkedés az elsodródás elleni menedékkül szolgált. Néhány évvel később a gondviselésért való hálából épült ide a Bazilika, területe viszont megszűnt domborulatként létezni.

A víz formái és rajzolatai együttesen hozzájárulnak a város alakulásához, ott is, ahol ma már közvetlenül nincsenek jelen. Következményeik viszont érzékelhetőek, a későbbi alakulásokra, átrendeződésekre ezek a hozzáadott értékek lesznek hatással.

JELENSÉGEK ÉS LÉPTÉKEK

Hogyan, milyen mintázatokban mutatkozik meg mégis az, ami már elmúlt? Ha valami egy mesterséges változtatás során átmentődik a megelőző időből a következőbe, akkor az fontos, értékes. Az érték tartósságát az új jelenségekhez való alkalmazkodóképessége adja.

A víz a mélyen fekvő helyeken folyik, nem véletlen, hogy Budapest csatornahálózatának rendszere nagy mértékben átfedést mutat az egykori folyó-nyomvonalakkal. A pesti főnyomócső a Rákos-árok vonalában húzódik. Ésszerű, praktikus döntés eredményeképp a föld alatti vizek java része ma is ott folyik, ahol régen felszíni vízfolyások voltak. Kis képzelőerővel az aszfaltban nyílást képező csatornafedlapok összeköthetik a felszín feletti mozdulatokat az alatta lévőekkel.

A régi folyómedrek bár feltöltődésük során megszűntek, a talajvíz szintje ma is ezeken a helyeken a legmagasabb. Látványos példa erre a Városligeti vízmozgás. Bár a liget távol fekszik a Duna mai medrétől, a folyó magas vízállásánál a ligetben is megnövekszik a talajvíz szintje. A víz ilyenkor felszínre kerül, láthatóvá válik. A folyóval való ma is szoros együttélése belvizek formájában megjelenik. Láthatóságában pedig újra közvetlenül hat a környezetére.

Az egykori Rákos-árok egy részletét bejárva, a Csengery utca és a Rákóczi tér közötti szakaszon egymástól távol eső tapasztalatok értek. Összefüggésüket egyértelműen megfejteni nem lehet, tévedés lenne elhinni, hogy sikerülhet, a megtalált töredékek képpé egészítése csak játék.

A séták közben mozgó belső perspektívákat kiegészítette a felülnézet és a madártávlat külső nézőpontja. Ezek egymásmellettségében találtam rá arra a felismerésre, hogy a mozgó víz minden nézőpontból hasonló képet mutat. A víz mindig megtalálja útját, rajzolatának jellege eltérő léptékekben megegyező. Önazonos.

CSAK EGY TÓCSA LÉPTÉKE | ERZSÉBET KÖRÚT

Az aszfaltban a fagyok okozta károk megmutatják az úttest mély pontjait. Az itt kialakult mintázatok az összegyűlt és megfagyott víz útjait jelölik a betonban. Rajzolatuk nagyon hasonlít folyókéhez vagy rianásokhoz a befagyott tavakon. A víz mindig arra tart, amerre kisebb az ellenállás. Ha tömegben keresi folyásának útját, az anyagban eltérő mértékben ébredő feszültségek között a kisebb határfeszültség irányában halad. Felrajzolja, hogy ami tömör, sosem homogén. Mindig akad járható út.

EGYSZEMÉLYES LÉPTÉK | HUNYADI TÉR, SZÓFIA UTCA SARKA

A Rákos-árok valamikori medrének egy pontján, a Hunyadi tér sarkán lévő barkácsbolt szerencsés helyzetét kihasználva fellazítja üzlethelyisége határait. Bejáratát egy zsebkendőnyi zöldfelületen élő ezüstfa árnyékolja. A mesterséges térhatárolásban, az utca és a belső tér közötti fal nyílásában létra áll. A homlokzati sík szűkös kapcsolatteremtő keretét az ezüstfa ágainak támasztott kétszintmagas létra a tér irányában feloldja. A bejárati ajtó és a fa közötti járdán van egy csatornafedlap.

KÉTSZEMÉLYES LÉPTÉK | SZENT RÓKUS KÓRHÁZ UDVARTÉR SÍKJAI

Az egykori Kerepesi-rév tóvidékének részlete ma teljes felületén aszfaltozott kórházi udvar, parkolóként használt élettelen térszín. Az udvar tűzfalát azonban befutotta a növényzet. Az autók által elfoglalt udvar beton síkja önmagában természetes folyamatok elindulására alkalmatlan, viszont a falon élő növény már átszaladt a szomszéd ház falára is. Ebben a szövedékben a két egymástól független tűzfal már együttműködésben észlelhető. A közvetítésekre alkalmas vízszint függőlegesbe fordult át.

LAKÓKÖZÖSSÉG LÉPTÉKE | DOHÁNY UTCAI UDVAR

A Rákos-árok az Almássy tér felől érkeve a Kerepesi-rév tavába kanyarodott, északnyugati irányban egy utcasaroknyira a Blaha Lujza tértől. Ebben a kanyarulatban a huszonöt méter magas bérházak között még éppen áll egy kétszintes ház. Szerényen meghúzódo nyújtott arányú udvara az egykori Duna-ág közeljövője, mai tűzfalszomszédainak régmúltja. Az aszfalt alatt munkáló természet egy keskeny csíkban levegőhöz jut: egy rövidke fasor a Blaha Lujza tér felé irányt jelöl. A fák lombjainak tere túlnőtte az udvarét. A víz a fák életerejében és egy csatornafedlapban nyilvánul meg.

VÁROSI LÉPTÉK | JÓSIKA UTCA, REJTŐ JENŐ UTCA, ALMÁSSY UTCA

Terézváros mesterséges, derékszögű hálózatából három utca, a Jósika, a Rejtő Jenő és az Almássy utca kitérnek. A ferde utcaszakaszok nem érik egymást, a töredékek együttesében azonban mégis összefüggés látszik: rajzolatuk a Rákos-árok nyomvonalának öröksége. A víz ereje megmutatkozik abban, hogy bár valószínűleg csak az Almássy utcában folyt, irányával később környezetének alakulására is hatással volt. A párhuzamosan szerkesztett utcaháló és a rendszerből kibillenő szabálytalan irányok találkozása három ék alakú teret is eredményez. Lakóházak által övezett park, a Magyar Színház tere és az Almássy tér utalnak az egykori vízfolyásra. Szabálytalanság csak szabályok között ölt formát. A szabályok biztonsága pedig csak a szabálytalanság jelenlétében mutatkozik meg. A rend és a rendetlen egymásra vetülése egyediséget, fejlődési lehetőséget eredményez.

MESTERSÉGES TÁJ LÉPTÉKE | VÁROSLIGET

A Rákos-árok és a Rákos-patak közötti mélyen fekvő terület elmocсарasodott természeti terület volt. A talajvíz miatt nem volt szerencsés ide építkezni, amíg van máshol hely, fel sem merül városias beépítése. A liget történetéből kiderül, hogy „Budapest népéletének gyűjtőmedencéjét” (Jókai Mór nevezte így) a városfejlesztésben mindig is értékes zöldterületként tartották számon, emiatt sorozatosan különböző érdekcsoportok ütközőzónájává vált. Beépíttelensége ellenére gyakran kényszerült egészen mélyre ható beavatkozásokra, mai állapota nem kevés emberi beavatkozás eredménye. A természeti környezetnek tűnő városi parkot városias nézőpontból tájként értékeljük. Ott, ahol valami érdemes volt arra, hogy megmaradjon, ma is megmutatkozik a víz hűlt helye. Ilyen a Nagyrét melletti kört kirajzoló facsoport, amely a Városligeti-tó egykori túlfolyójának formáját őrzi.

MAJDNEM TERMÉSZETI TÁJ LÉPTÉKE | KITEKINTÉS A VÁROSBÓL

A Duna szabályozása következtében a korábbi Duna-ágak helyén feltöltések alakultak ki. Városi mintázatokon túl szép példa erre a Szigetköz gazdag belső világa: a feltöltések helyein az egykori folyórajzolat jól olvasható, mert minőségükben környezetüktől természetes módon eltérő területek. Földterületek szántási irányai, közöttük tekergő vékony erdősávok, korábbi folyó-nyomvonalakra épült települések utalnak a folyó eredendően természeti tereire. A főmederbe terelés folyamata bár mesterséges beavatkozás eredményeképp indult meg, a mellékágak medreinek későbbi alakulása már természetes úton zajlott. Kérdés, hogy létezik-e még tisztán természeti táj?

KÉPEK

0. dunai részlet 1941-ből (forrás: Hadtörténeti Múzeum térképtára)
1. Király utcai tavak 1810-ben (forrás: dunaiszigetek.blogspot.hu)
2. Városligeti tavak és a Rotunda (forrás: Hadtörténeti Múzeum térképtára)
3. Vonalak a Dohány utcában, 2014
4. magas vízállás a Városligetben, 2014
5. Aszfaltrészlet, Erzsébet körút, 2014
6. Barkács-ol? Üzlet, 2014
7. A Szent-Rókus Kórház udvara, 2014
8. Dohány utcai bérház udvara, 2014.
9. Terézvárosi részlet, 2014 (forrás: Google Earth)
10. Városligeti Nagyrét, 2014 (forrás: Google Earth)
11. Szigetközi részlet, 2014 (forrás: Google Earth)

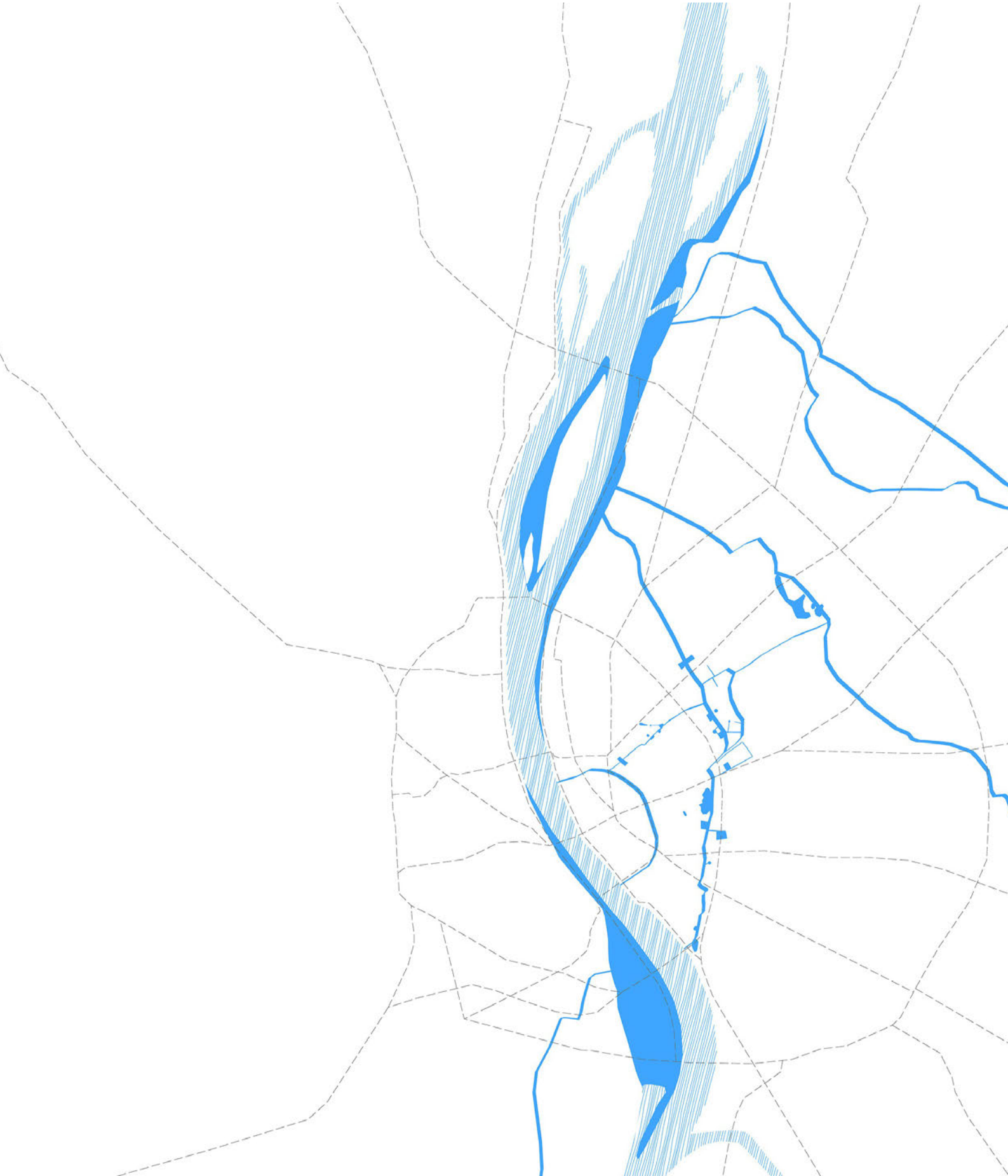
IRODALOMJEGYZÉK

- ALEXANDER, Christopher: The timeless way of building
Oxford University Press, New York, 1979
- BARICCO, Alessandro: Oceano mare (Tengeróceán, magyar ford.: Székely Éva)
Helikon Kiadó, 2011
- BATÁR, Attila, Lucien Hervé: A történelem mint tervező
Mölkér Verlag és az N&n Budapest kiadása, 2001
- BATÁR, Attila: A sokrétű Víziváros
Nemzeti Kulturális Alapprogram Építőművészeti Szakkolégium, 2002
- BATÁR, Attila: Láthatatlan építészet
Ab Ovo Kiadó, 2005
- BATÁR, Attila: Az emberi tér – Válogatott tanulmányok
Terc Kiadó, 2010
- DÚLL, Andrea: „Vannak vidékek legbelül”
Térpoétika - a Helikon Folyóirat különszáma, 2010
- JANIKOVSKY, Éva: A nagy zuhé
Móra Kiadó, 1976
- MEGGYESI, Tamás: Promenadológia – Fejezetek egy új tudományághoz
Magyar Építőművészet 2012/3. XII. évf. 68. sz.
- NAGY, Edina: Fű, tükör, árnyék – mesterség és természet
Balkon, Kortárs művészeti folyóirat, Budapest, 2010/7. pp 40.
- RATZEL, Friedrich: A víz a tájban
Térpoétika - a Helikon Folyóirat különszáma, 2010
- RÓMER, Flóris: a Régi Pest – Történeti tanulmány
Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1988
- TILMANN, J.A.: A világhírű művészete – Metszetek
Térpoétika - a Helikon Folyóirat különszáma, 2010
- ZOREC, Marusa: Törekvés a dolgok lényegére, Átmenetek (Transitions)
Az építészet helyzetéről, Terc Kiadó, 2002

online források:

www.dunaiszigetek.blogspot.hu
www.budapestcity.org
www.egykor.hu

MELLÉKLET 1 | EGYKORI DUNA-ÁGAK (EGYIDEJŰSÉG NÉLKÜL)

MELLÉKLET 2 | BEJÁRT SZAKASZ: CSENGERY UTCÁTÓL A RÁKÓCZI TÉRIG

